

Онгарбаева Алия Тынысовнаның 6D011800 – «Орыс тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынған «Қаржыгер-студенттің тілдік тұлғасын қалыптастырудың синергетикалық моделі (орыс кәсіби сөйлеуінің клишелік формулаларын игеру мысалында)» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Қазақстан Республикасындағы жоғары білім берудің негізгі мақсаты – бірнеше деңгейде жүзеге асырылатын ҚР білім беру жүйесінде мамандар даярлау. Тілдік емес жоғары оқу орындарында кәсіби орыс тілін қазіргі заманғы оқыту студенттерді кәсіби даярлаудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Цифрлық технологиялары, робототехникасы, жаңа экономикалық жағдайлары бар төртінші өнеркәсіптік революция дәуірі бітіруші мамандарды даярлау сапасына, олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігіне кепілдік беру тетіктерін әзірлеу бойынша міндеттерді бірінші кезекке қояды. Бұл мемлекеттің алға қойған маңызды стратегиялық міндеттерінің бірі. Сонымен қатар, қазіргі қоғамдағы түлек моделі бейсызықтық ойлау қабілеті бар адамды болжайды. Академик О. Баймұратов бейсызықтық сананың тікелей сызықтық ойлаудан айырмашылығы кеңейтілген сананы білдіретінін және оның барлық иірімдерімен күрделі шындықты барабар көрсететінін айтты. Біздің зерттеуіміздің ортасында қаржыгер-студенттің тілдік тұлғасын қалыптастыру және түлек моделінің құрамдас бөлігі ретінде коммуникативтік құзыреттілік тұр.

Кәсіби дайындық пен кәсіби сөйлеуді оқытудың психологиялық-педагогикалық негіздерін біз ресейлік, шетелдік, отандық және басқа зерттеушілердің еңбектерінен табамыз. Көпшілігінің еңбектері қаржы саласының болашақ мамандарын орыс тілінде кәсіби қарым-қатынасты оқытуда клишеленген формулаларды қолданудың теориялық және практикалық негіздерін әзірлеуде базаға және мәнмәтінге айналды. Қаржылық бағыттағы студенттердің шетел тілінде сөйлеуін оқытуда белсенді қолданылатын кәсіби-экономикалық терминологияның бұл корпусы орыс әдеби тілі лексикасының белсенді дамып келе жатқан ішкі жүйесі болып табылады.

Ғылыми дереккөздерді талдау, сондай-ақ қаржыгер-студенттердің кәсіби сөйлеуін оқыту тәжірибесі қаржыгер-студенттердің кәсіби және коммуникативті дайындығындағы қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік береді:

– төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында маманның кәсіби даярлығының сапасын арттыру қажеттілігі мен қаржы саласындағы болашақ

мамандардың кәсіби сөйлеуін оқыту теориясы мен әдістемесінің жеткіліксіз әзірленуі арасындағы қайшылықтар;

– оқытушының студенттердің кәсіби дайындығының сапасын арттыру жөніндегі күш-жігері мен оқытудың нақты жағдайларында студенттердің қызметін ынталандыру әдістемесінің жеткілікті дәрежеде практикалық әзірленбеуі арасындағы қайшылықтар;

– оқу үдерісі субъектілері қызметінің құрылымы мен мазмұны туралы қалыптасқан түсініктер және өмірлік жағдайларда алған білімдерін іске асыруға бағытталған студенттердің өзін-өзі дайындауына қойылатын қазіргі заманғы талаптар арасындағы қайшылықтар.

Зерттеудің **өзектілігі** лингвистикалық прагматика тұрғысынан экономикалық тілдің клишелік формулаларын игеру қажеттілігімен байланысты, оның нысаны ретінде сөйлеу әрекеті және сөйлеу материалы (мәтін) танылады. Бұл аспект қазақстандық жоғары білім беру жүйесіндегі тіл мамандарын даярлау мәселелерінде жетекші мәнге ие болады. Жоғары оқу орындарында орыс тілінде оқытпайтын мектептерді бітірген студенттерді орыс тілінде коммуникацияға оқыту маңызды тілдік қызметтердің бірі – кәсіби қарым-қатынас қызметін жандандыру қажеттілігіне байланысты. Тәжірибе көрсеткендей, көптілді аудиторияда түрлі тілдердің спикерлері көбінесе қарым-қатынас және әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің қалыптасуының төмен деңгейіне, іскерлік қарым-қатынас шеңберіндегі сөйлеу мінез-құлқы мен мәдениеті ережелерін нашар меңгеруіне байланысты қарым-қатынаста қиындықтарға тап болады.

Экономика қазақстандық қоғам өмірінде маңызды орын алады, ал экономикалық бейіндегі мамандардың жалпы санындағы пайыздық арақатынасы айтарлықтай жоғары. Бұл ретте орыс тілі бүгінгі таңда Қазақстанда ресми тіл мәртебесіне ие және кәсіби қарым-қатынасқа, оның ішінде экономикалық қарым-қатынасқа қызмет көрсететін түрлі қызметтерді орындайды. Бұл экономикалық дискурстың коммуникативті кеңістігіне жүгіну қажеттілігін қарастырады (немесе болжайды).

Синергетикада ұсынылған адамның күш-жігерін үнемдеу принципі кәсіби орыс тілін оқытуда сөйлеу клишелерін әдістемелік қолдануды анықтайды. Клишелі сөз тіркестерін қолдану мәселесі ғылыми әдебиеттерде мезгіл-мезгіл жарияланып отырады. Сөйлеудің дайын формаларын кеңінен қолдану беталысын зерттеушілер атап өтті. Бұл құбылыс туралы Ш. Балли, А.А. Потенбя, Л.В. Щерба, Л.П. Якубинский, Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, М.М. Бахтин, Е.А. Земская, Д.Э. Розенталь, Г.А. Золотова, С.И. Ожегов, В.Г. Костомаров, Г.Я. Солганик, В.Н. Телия, Т.М. Николаева, И.А. Седакова, Т.М. Дридзе, М.А. Кронгауз, Ю.Н. Караулов, Б.М. Гаспаров және т.б. жазды.

Ақпараттандыру дәуірінде өте өзекті болып табылатын ақпараттың үлкен көлемін тиімді игеру мәселесін қарастыратын зерттеушілердің жұмыстары да қызығушылық тудырады. Сонымен, Ю.А. Клейнер «формула» ұғымы мәтіннің дыбыстық немесе семантикалық ұйымдастырылуына негізделген және бүкіл мәтінді немесе оның бір бөлігін сипаттайтын

ережелерге сәйкес шығарылатын сөзден үлкен мәтіннің кез-келген бөлігін қамтуы мүмкін деп санайды.

М.Р. Кондубаевадан кейін біз синергетикалық заңдар аспектісінде қарастырылған *клишеленген формулалар* ұғымын енгіземіз. Бұл, біріншіден, барлық скриптер бейнесі: ең алдымен сыни тұрғыдан ойлауда, жадыны дамытуда меңгеруді жеңілдететін және көмектесетін суреттер, модельдер, сызбалар, кестелер және басқа құралдар сатылығы. Екіншіден, біз клишеленген формулаларды интегралды технологияның әмбебап теориясына біріктірдік және жинақтадық.

Біз қолданған клишеленген формулалар зерттеуші скрипт бойынша жаңа вербальды стереотиптерді қоса алғанда, ұсынылған модельге ұқсас іс-әрекеттер сатылығын көрсете алатындай етіп берілген. Процессуалдық клишелік формулалар студенттің сөйлеу-ойлау әрекетін оқыту технологиясының құрамдас бөлігі ретінде қолданылады. Клишеленген формулаларды қолдану – тілдің ерекшеліктерінің бірі, қаржыгердің сөйлеу тілінде экономикалық терминдер кездеседі, олар біртұтас және терминологиялық минимумға біріктірілген тілдік стереотип ретінде клише болып табылады. Мұның бәрі тілді үйрену кезінде сөздерді, сөз тіркестерін және терминдерді есте сақтауды жеңілдетеді.

Зерттеу **нысаны** – синергетикалық тәсілді қолдана отырып, кәсіби орыс тілі сабақтарында болашақ қаржыгердің тілдік тұлғасын қалыптастыру үдерісі.

Зерттеу **пәні** – орыс кәсіби сөйлеуінің клишелік формаларын игеруге бағытталған кәсіби-бағдарланған интегралды оқыту технологиясын дамыту.

Экономикалық жоғары оқу орнында қаржы саласы маманының тілдік тұлғасын қалыптастыру мақсатында клишеленген формулаларды пайдалану кезінде синергетикалық тәсілдің тұжырымдамасы болып табылатын зерттеу **гипотезасы** сәтті болады және әлеуметтік тапсырысқа сәйкес келеді, **егер:**

- клишеленген формулаларды тиімді игеруге ықпал ететін кешенді тәсілді іске асыруға бағыттай отырып, «Кәсіби орыс тілі» пәнінің мазмұнын жаңартса;

- танымдық іс-әрекетті ынталандыратын және білімді дербес «өндіру» дағдыларын белсендендіретін, сол арқылы негізгі және кәсіби құзыреттерді дамытатын және жетілдіретін шығармашылық тапсырмалар жүйесін әзірлесе.

Зерттеудің **негізгі мақсаты** – клишеленген формулаларды меңгеру негізінде қаржыгер-студенттің тілдік тұлғасын өздігінен құрастырудың синергетикалық моделін әзірлеу.

Зерттеу **әдістері:**

- сипаттамалық әдіс клишеленген формулалармен көрсетілген қаржылық терминдерді таңдауда қолданылады;

- лингвистикалық әдіс лингводидактикалық мақсаттардағы орыс тілінің экономикалық лексикасының сипаттамасын қамтиды;

- әлеуметтік-педагогикалық әдіс студенттермен әңгіме жүргізу, оқу

үдерісін бақылау ретінде ұсынылады;

- грамматикалық және білім беру мақсаттарына жету үшін клишеленген формулалары бар дидактикалық материалдың мазмұнын модельдеу әдісі қажет;

- эксперименттік әдіс эксперименталды тексерулер, оқыту эксперименті және эксперименттен кейінгі тексерулерді қамтиды;

- статистикалық әдіске ұсынылатын әдістеменің тиімділігін анықтаудың математикалық моделі; қаржы терминдерінің білім деңгейін сандық және сапалық талдау әдісі және оларды кәсіби қызметте қолдану дағдылары жатады.

Зерттеудің **ғылыми жаңалығы** – тұңғыш рет клишеленген формулаларды меңгеру негізінде қаржыгер-студенттердің тілдік тұлғасының синергетикалық моделі және орыс кәсіби сөйлеуін оқытудың кәсіби-бағдарланған интегралдық технологиясы әзірленді. Бұл модельді қолдану аталған студенттердің орыс кәсіби сөйлеуін оқытудың кәсіби-бағдарланған интегралды технологиясын қолдана отырып жүзеге асырылады.

Зерттеудің **теориялық маңыздылығы** – қаржыгер-студенттерді өзге тілге оқыту үдерісінде математикалық модельдеумен клишеленген формулаларды қолдана отырып, модельдеудің жаңа түрімен синергетикалық тәсілді енгізу.

Зерттеудің **практикалық маңыздылығы** – зерттеу материалдары мен нәтижелерін оқу бағдарламаларын, оқулықтарды жетілдіру мақсатында, сондай-ақ тілдік емес мамандықтарда кәсіби орыс тілі курсын жүргізетін оқытушыларға пайдалануға болады.

Лингвистикалық, психологиялық-педагогикалық, лингводидактикалық ғылымдардың қазіргі жетістіктерін әдіснамалық негіз және теориялық алғышарттар ретінде пайдалану зерттеудің **ғылыми нақтылығын** қамтамасыз етеді. Зерттелетін мәселе мен оның нысанына аналитикалық әдістердің белгілі бір кешеніне сүйене отырып жүйелі көзқарас жасау тәжірибелік-эксперименттік оқытудың жоғары нәтижелілігі болып табылады.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Қаржыгер-студенттің тілдік тұлғасының синергетикалық моделі когнитивті-коммуникативтік, құзыреттілік, әлеуметтік-мәдени, ақпараттық-технологиялық тәсілдерді, сондай-ақ оқуға және зияткерлік қызметке деген ынтаны арттыру кезінде өзінің танымдық қабілеттерін түсінуге және дамытуға әкелетін оқушының жеке басын құру әдістерін біріктіру үдерісінде қалыптасады.

2. Қаржыгер-студенттерді кәсіби орыс тіліне оқыту лингвистиканың, психолінгвистиканың, дидактиканың және лингводидактиканың қазіргі ғылыми жетістіктеріне негізделген кешенді (синергетикалық) тәсілде тиімді болуы мүмкін, бұл эмердженттілікті (білім алушыда жаңа сапаның пайда болу үдерісі, атап айтқанда сыни ойлаудың негізі ретінде бейсызықты ойлау қабілеті), бифуркацияны (осы үдерістің басталуы ретінде) және флуктуацияны нақты бақылауға мүмкіндік береді, ол өз кезегінде болашақ

мамандардың кәсіби-коммуникативтік білігі мен дағдыларын қалыптастыру үдерісінің сипаттамасына өте сәйкес келеді.

3. Қаржыгер-студенттің тілдік тұлғасын қалыптастыру мәнмәтінінде оқытудың жаңартылған мазмұнын үйлестіру моделі үш бөліктен тұрады: лексикалық-тақырыптық, стилистикалық (ОСФС + кәсіби сөйлеу мәдениеті), дискурсивті-нәтижелі.

4. Эксперименттік әдістерді, оның ішінде математикалық модельді үнемі қолдану қаржыгер-студенттердің орыс кәсіби сөйлеуін оқытудың кәсіби бағытталған интегралды технологиясының тиімділігінің белгілі бір дәрежесін анықтау қажеттілігіне байланысты.

Зерттеу кезеңдері

Бірінші кезеңде (2013-2014 жж.) психологиялық-педагогикалық, лингвистикалық және әдістемелік әдебиеттер зерттеліп, зерттеу мәселесімен жалпы танысу жүзеге асырылды. Нәтижесінде зерттеу гипотезасын жасау үшін бастапқы теориялық ережелер анықталды, зерттеу нысаны, пәні, мақсаттары мен міндеттері тұжырымдалды.

Келесі кезеңде (2014-2015 жж.) экономикалық жоғары оқу орны студенттерінің коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейін анықтауға бағытталған айқындаушы эксперимент жүргізу үшін оқу материалдары әзірленді, қалыптастырушы экспериментті оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жүзеге асырылды.

Үшінші кезеңде (2015-2016 жж.) зерттеу нәтижелерін талдау, түсіндіру және рәсімдеу, практикалық ұсынымдар әзірлеу, зерттеу перспективаларын айқындау жүзеге асырылды.

Жұмыстың сыннан өтуі. Диссертация – бұл көпжылдық зерттеудің және жоғары білім беру жүйесінде кәсіби орыс тілін оқыту әдістемесін енгізудің нәтижесі. Жұмыс гипотезасын, клишеленген формулалар негізінде экономикалық терминдерді игерудің эксперименттік оқу моделін тексеру Нархоз университетінде тәжірибелік-эксперименттік оқыту жүргізу жолымен жүзеге асырылды (2013-2014, 2014-2015, 2015-2016 оқу жылдары).

Қаржыгер студенттердің орыс кәсіби сөйлеуін клишеленген формулаларды меңгеру негізінде оқытудың әзірленген әдістемелік жүйесі халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда жарық көрді. Зерттеу нәтижелері келесі басылымдарда жарияланды: Scopus журналында 4 мақала, БҒСБК журналдарында 7 мақала, түрлі шетелдік және республикалық конференцияларда 8 мақала, кәсіби орыс тілінен 2 оқу құралы, жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған 1 «Орыс тілі» оқулығы және «Практикалық қазақ тілі: ғылыми стиль» электрондық оқу құралы.

Диссертацияның құрылымы қойылған міндеттермен, зерттеу кезеңдерімен анықталады және кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер мен қосымшалардан тұрады.